

Драга БОЛОВИЋ*

УВОД У СИНТАКСУ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА (лексикографски оглед)

Апстракт: Овај рад представља лексикографски оглед који указује на сложеност лексикографског описа фразеолошких јединица, како у навођењу тако и у семантизацији. Граматичко, лексичко и граматичко-лексичко значење фразеологизама условљено је контекстом, тј. употребом у говору, па је оправдано говорити о синтакси фразеолошких јединица.

Кључне ријечи: граматичко-лексичко значење фразеолошких јединица, граматичко слагање, лексичко слагање

0. ГРАМАТИЧКО-ЛЕКСИЧКА ЗНАЧЕЊА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Опште граматичко значење фразеолошких јединица садржано је у констатацији да се „фразеологизам појављује граматичким ослонцем, а ријеч којом управља зависи од њега као од јединице у цјелини” (Харлова, 1993) .

„У потпуности се значење фразеологизма реализује у реалној говорној употреби, у слагању са ријечима: окружење помаже да се разграниче значења фразеологизама (према окружењу фразеологизам се налази не само у семантичкој него и граматичкој вези). Лексичко значење увијек је у вези са граматичком карактеристиком самог фразеологизма и постојањем код њега одређених граматичких категорија, што условава ограничења његових могућности слагања: подјела на лексичка значења фразеологизма узима у обзир *с каквим* (ист. Д. Б.) ријечима

* Асистент на Филозофском факултету у Никшићу

се може слагати фразеологизам, и како (ист. Д. Б.) се слаже с њима” (Богданова, 1981).

Узимајући све ово у обзир, синтаксички аспект фразеолошких јединица веома је битан како за одређивање лексичко-граматичких типова тако и прецизну лексикографску обраду: „С обзиром на то да је фразеологизам увијек дио реченице, неки реченични члан (може бити и зависна реченица) он обавезно има неку синтаксичку функцију, па је стога, по нашем мишљењу његова функција примарна, и без ње се не може вршити никаква даља анализа, тим прије што је већина фразеологизама (осим, наравно, оних са реченичном структуром) недовршена и тек се у живој реченици ‘пуне’ коначним смислом” (Пејановић, 2010).

У том свијетлу проблеми синтаксе фразеолошких јединица треба да се рјешавају на савременом нивоу узимањем у обзир и лексичког и граматичког слагања, и њихове реализације у оквиру фразеолошког слагања.

1. ГРАМАТИЧКО СЛАГАЊЕ

1.1. Граматичко слагање у навођењу

Ако се граматичко слагање дијалекатских фразеолошких јединица изражава у навођењу фразеологизма, оно није једнообразно: у заглавље се укључују и личне, и односно-упитне и неодређене замјенице, користе се разни начини истицања и врста слова.¹ Примјере за овај оглед узели смо из *Ускочког речника* (Станић, 1990)², а неке смо сами забиљежили:

1) *Обиско би гребен о пркну (њој) ‘о дјевојци, замужатила је, одрасла’ – Обиско би јој гребен о пркну* (УР)

2) *бачити (бацити) око на некога или на нешто ‘јачо се заинтересовати за некога или нешто’ – Бачи’о око на ону моју ливаду. – Бачи’о око на Вулеву шћер* (УР).

¹ Србистичка фразеолошка литература оскудна је фразеолошким речницима и књижевног језика, и народних говора, а сходно томе и теоријско-методолошким погледима на проблеме лексикографске обраде. Наша анализа је у великој мјери усмјерена анализом прегледа речника руских народних говора. (Коболева, 2007)

² Примјери фразеолошких јединица дати су под одредницом *израз*, без лексикографске обраде.

3) поби'ељеше очи **некоме** (Изр. Побиељеше ми очи 'изложен сам напорном раду, намучих се, преморен сам'. – Побиељеше *ми* очи радећи од зви'езде до зви'езде (УР).

4) *обити бубреге некоме* 'бити некога до исцрпљености, болести' – У затвору су **му** бубреге обили.

5) *оставити на ћедилу (цједилу) некога* 'изневјерити некога, оставити га самог да се мучи' – Вазда су **ме** остављали на ћедилу.

Принципи демонстрације граматичког слагања могу бити нејасни, лишени доследности и јединства, како је то примијењено у прегледу богате руске фразеографије. То одаје утисак да су одговарајуће ознаке без садржаја. Осим тога, лична форма у навођењу може указивати на граматичко слагање, не фразеолошке јединице у цјелини него неке пратеће ријечи, уколико се она унесе у навођење:

Ћеце (дјеце) ко Кинеза у некога – 'о пуно дјеце код некога'.

Генитивна форма у *некога* не зависи од неодређено-количинског фразеологизма *ко Кинеза* него од именице *дјеце*.

Примјери могу указивати на неразрађеност, помијешаност граматичког и лексичког слагања фразеологизама и, сходно томе, изражавања у речнику.

1.2. Граматичко слагање у описном дијелу речника

Ако се граматичка валентност фразеолошке јединице у дијалекатском речнику у заглављу не изражава, онда се о валентности може судити на основу илустративног материјала. При томе се могу уочити важна својства о синтаксичким везама фразеолошких јединица, као у примјерима типа:

Провала неба, облака – Бог уредио, небо се провалило. – *Наста* провала облака.

Видимо да ријечи и конструкције које се слажу, оне које управљају или се вежу попуњавају информацијски недостатак фразеолошке јединице, уколико се између ријечи и фразеологизама „ствара неопходна, нужна веза” (Жуков В., 1986: 196).

1.3. Граматичко слагање и семантичка структура фразеологизма

Према мишљењу Жукова, различито управљање треба признати као једно од најприсутнијих „језичких потврда посебних значења многозначног фразеологизма” (Жуков, 1986:196). Сидоренко такође сматра да је различито „управљање” фразеологизма ријечима које од њега зависе један од „основних језичких показатеља посебних значења фразеолошке јединице” (Сидоренко, 1986: 7).

Указивање на карактер синтаксичке везе фразеолошке јединице неопходно је да би се утврдила диференцијација значења многозначног фразеологизма, мада се то указивање ријетко среће. Нпр.:

Изр. *Проћеро би га кроз иглене уши* 1. врло је **мршав**, сасвим се истањило; 2. **намучио** би га до зла бога (УР).

1.4. Граматичко слагање и лексичко-граматичке карактеристике фразеологизама

На овом нивоу „одређено значење настаје у јединству описа и цитата” (Герд, 1997).

Нпр.: *У славу Божију* 1. ‘разуздано, без циља’ – *Дигло се у (ко) у славу Божију*. 2. – ‘заиста у част Бога’ – *Све у славу Божију*.

1.5. Граматичко слагање фразеологизма и граматичко слагање ријечи

У многим случајевима под специјалним фразеолошким знаком не представља се фразеолошка синтагма већ слободна синтагма састављена од централне ријечи и замјеничке форме.

>*Вући (повући) на некога, на нешто* – Повукао на ујчевину. – Вуче на плавкасто.

2. ЛЕКСИЧКО СЛАГАЊЕ

„Лексичко слагање фразеолошких јединица има неке особености од којих је једна да различити фразеологизми имају различит степен повезаности са ријечима контекста” (Молотков, 1994).

Један те исти материјал може бити обрађен на различите начине.

од јутра до с'утра 'сав боговетни дан' – Ринтају од јутра до с'утра.

радити од *зоре до звијезде* 'радити нешто сав боговетни дан' – На послу је од зоре до звијезде.

У том погледу могуће је знаком одредити да ли компонентни састав одговара садржају фразеолошке јединице. Илустроваћемо то на пријеру адвербијалних фразеолошких јединица:

а) Компонентни састав одговара садржају фразеолошке јединице

На пос'ај бијела свијета на читавој земаљској кугли 'што обасјава сунце'

– Неће вала ништа да уради *на пос'ај бијелога свијета*. – Ништа ми се не ради *на пос'ај бијелога свијета*. (УР)

б) Компонентни састав не одговара садржају фразеолошке јединице

– Нема тога *на пос'ај бијела свијета* 'нема нигдје'

3. ЗАКЉУЧАК

Указивање на лексичко-граматичку карактеристику фразеолгизма треба да буде обавезан елемент речничких чланака, и тада ће компонентни састав, слагање и тип диференцијације фразеолошких јединица бити условљен том карактеристиком.

Према ријечима О. И. Жмурко, ако се карактер лексичког слагања може одражавати у самом тумачењу, објашњавању, особености граматичког слагања фразеологизма изражавају се у специјалним формама, које указују на карактер тих односа (Жмурко, 1987).

Изражавање и лексичког и граматичког слагања фразеолошких јединица у дијалекатским речницима, у руској фразеографији, више одговара „илустративном периоду” лексикографије него „раном системском” (када је у неким речницима било уведено обавезно означавање управног глагола, а за описивање обавезних зависних ријечи стајале су замјенице *ко* и *шта*), док је у „системском” периоду изражавање лексичког и граматичког слагања постављено строго доследно и урађени начини диференцијације помоћу одређених симбола.

ЛИТЕРАТУРА

Богданова 1981: А. Ф. Богданова, *Сколько значений у фразеологической единицы? //Обрзование и функционирование фразеологических единиц*. Сб. статей/Отв. ред. Ю. А. Гвоздарев, Ростов на Дону .

Герд 1997: А. С. Герд, *Словарное значение слова и смысл // Актуальные проблемы теоретической и прикладной лексикографии*, Межвуз. сб. науч. трудов, Иваново.

Жмурко 1987: О. И. Жмурко, *Показ грамматической сочетаемости фразеологических единиц (на материале русской глагольной идиоматики)//Фразеологизм и его лексикографическая разработка*. Материалы IV Межд. симпозиума в рамках заседания Межд. комиссии по проблемам славянской фразеологии при Межд. комитете славистов/ Ред.- сост. А. С. Аксамитов. Минск.

Кобольева 2007: И. А. Кобольева, *Русская диалектна фразеология: граматический аспект*, Санкт-Петербург.

Молотков 1994: А. И. Молотков, *Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания//Фразеологический словарь русского языка/под ред. А. И. Молоткова*, СПб.

Пејановић 2010: А. Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*, ЦАНУ, Његошев институт, Подгорица.

Сидоренко 1986: Н. Д. Сидоренко, *Пардадигматические отношения фразеологических единиц в современном русском языке*, Афтореф. дис. ...докт. филол. наук. Ленинград.

Станић 1990: М. Станић, *Ускочки речник*, књига I; *Ускочки речник*, књига II, Научна књига, Београд.

Харлова 1993: Н. М. Харлова, *Структурные особенности глагольных фразеологизмов одной модели// Диалектические процессы во фразеологии*. Тезисы докладов межвуз. науч. конф. Челябинск.

Драга БОЈОВИЧ

ВВЕДЕНИЕ В СИНТАКСИС ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Резюме

Во многих случаях в словаре народных говоров возможно то что не выдерживается принцип единообразного описания формы и значения однотипных фразеологических единиц, поскольку не учитывается их принадлежность к определенному лексико-граматическому разряду. Во избежание этого указание на лексико-граматическую характеристику фразеологизма должно стать обязательным элементом словарной статьи словаря, и тогда компонентный состав, сочетаемость и тип дефиниции фразеологической единицы будут обусловлены этой характеристикой.

Ключевые слова: лексико-граматические значения фразеологических единиц, граматическая сочетаемость, лексическая сочетаемость